

O sociální práci jako lidskoprávní profesi...

s prof. Liborem Musilem

Prof. PhDr. Libor Musil, CSc. (1959)

je profesorem Katedry sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kromě jiného je také předsedou Vědecké rady MPSV ČR pro sociální práci či členem redakční rady časopisu *Sociální práce/Sociálna práca*.

Sociální práce bývá viděna v zásadě ze dvou dominantních perspektiv – jako svébytná vědecká disciplína s jasně definovaným předmětem zájmu, metodami a teorií, nebo jako aplikovaná sociologie, doprovázená případně podobně aplikovanou psychologií (a eventuálně dalšími vědami). Jaký je Váš pohled na tuto janusovskou pozici SP?

Myslím si, že představa, že sociální práce je aplikované *cosi*, je v podstatě správná. Až na to, že pokud má SP existovat, tedy být sociální prací – svébytným pomáhajícím oborem, nemůže být pouhou odnoží oborů, jako je psychologie, sociologie nebo právo či medicína. Představa přebírání a následné aplikace metod, přístupů nebo pojmů z uvedených a dalších oborů je podle mě zcela legitimní, ale je třeba položit důraz na slovo *aplikace*. Ta je, *má-li* SP poskytovat lidem v nesnázích specifický typ odborné pomoci, odlišný od pomoci jiných, klíčová.

Nepochybuji, že je možné vymezit předmět pozornosti, který je SP vlastní a jímž se SP liší od jiných pomáhajících nebo vědních oborů. Tedy předmět, na který se SP specificky zaměřuje. Tam, kde se SP vyskytuje jako specifický pomáhající obor, je obvykle zaměřena na pomoc s problémovými interakcemi lidí, kteří je – právě pro jejich problémovost – nedokážou vyřešit vlastními silami. Sociální pracovníci nepomáhají jen těmto klientům, ale i lidem na druhé straně jejich problémových interakcí. A teď se dostáváme ke slovu *aplikace*: je-li vědění jiných věd či oborů aplikováno, přizpůsobeno tak, aby bylo využitelné jako nástroj pomoci lidem s problémovými interakcemi, poznatky a postupy jiných věd a oborů se mění v poznatky a postupy SP.

Jde tedy o to, aby sociální pracovníci dokázali vidět svou specifickou parketu, svou roli zprostředkovatele problémových interakcí, byli si vědomi, že jejich posláním je nabízet pomoc, kterou jiní nenabízejí, a při poskytování této pomoci dokázali využívat jakékoliv poznatky a postupy ve prospěch klientů i lidí na druhé straně jejich neutěšených interakcí. Potíž je v tom, že ve skutečnosti málokdo se onou *aplikací* zabývá systematicky. Je málo příkladů jasně prezentované modifikace poznatků psychologie, sociologie atd. pro účely pomoci se zvládáním problémových interakcí. Tento nedostatek způsobuje, že se profilují nedouci psychologové nebo nedokonalí rádoby právníci, tedy sociální pracovníci „svedení“ optikou jiného oboru k tomu, aby nedokonale, protože nevyškoleni, dělali něco jiného, než je jejich posláním. Aplikací je podle mě třeba rozumět aktivní promyšlený přístup jiných oborů pro vlastní účely sociální

práce. Málokterý přístup využívaný sociálními pracovníky byl přímo vytvořen v kontextu a pro účely sociální práce jako oboru. Snad výjimkou je tzv. úkolově orientovaný přístup, který zřejmě vznikl na půdorysu sociální práce. Ostatní jsou vesměs převzaty, ale často ne cílevědomě aplikovány. To je jeden z důvodů, proč má SP nejasnou tvář. Pokud se vyhýbáme oné aplikaci, pomáháme pak způsoby, které byly vytvořeny pro jiný účel, a jsme tudíž někým jiným, a ne sami sebou. Sociálními pracovníky, kteří fušují do psychologie, právního poradenství, vykonávají roli vychovatele, pečovatele nebo ošetrovatele apod., to nemusí vadit. Potíž je ale v tom, že lidé, kteří potřebují pomoc s nezvládanými interakcemi, ji nedostanou.

V moderní společnosti to fungovalo tak, že někdo chytrý vytvořil teorii, k ní přidal metodiku, vycvičil ty, o nichž usoudil, že ji budou úspěšně realizovat, a oni následně dělali to, v čem byli vycvičeni. Byli psychology, učiteli, vychovateli, právními poradci nebo sociálními pracovníky. Každý dělal svým naučeným způsobem něco svého, a pokud nešlo, aby si každý z nich „dělal to svoje“, lidé to vnímali jako nepatřičnost. V postmoderním kontextu se to tak neděje. Neuznává se autorita toho, kdo byl vyškolen, ale to, co je momentálně užitečné. V důsledku toho se řešení problémů klientů hledají případ od případu, vždy znovu – hledá se to, co se právě teď jeví jako užitečné. Pomáhající pracovníci různých oborů přitom přicházejí do kontaktu případ od případu nejen s novým klientem, ale potkávají se, často poprvé nebo po delší době, za účelem krátkodobé spolupráce na novém případě. Ne všichni zúčastnění si pamatují, jak se podobný případ řešil minule, a pokud si to pamatují, není jisté, že tentýž postup bude v novém případě užitečný. Musí se znovu prodiskutovat a promyslet.

Sociální pracovník si za těchto okolností potřebuje vyjasnit, kým je a co do každého nového případu přináší jiného než ostatní. Když to ví, vstupuje do interakce s klienty a jinými pomáhajícími odborníky a nejrůznější poznatky a postupy aplikuje na místě, přímo v dané situaci. Musí improvizovat a ostatním nabídnout to, čím může přispět na rozdíl od nich, a přesvědčit je, že to bude užitečné. Oni mu nemusí, stejně jako on jim, hned porozumět. Pokud tedy chtějí sociální pracovníci klientovi a ostatním účastníkům řešení jeho problému nabídnout „něco užitečného navíc“, musí, stejně jako ostatní účastníci, vymýšlet aplikace svých poznatků a postupů a jejich kombinace s poznatky a postupy ostatních na místě. Aplikace teorií z psychologie a sociologie, na které jste se ptal otázkou, nemohou vymýšlet pouze guruové různých směrů a přístupů, jsou věcí situační improvizace každého sociálního pracovníka, který chce zařídit, aby se při koncipování řešení problému klienta nezapomnělo na jeho problémové interakce.

Jaká je situace kolem zákona o sociálních pracovnících? Jak moc je takový zákon vůbec třeba a proč?

Zaměřím se spíše na druhou část otázky, protože zákon o sociálních pracovnících zůstává v legislativním plánu Vlády ČR, respektive ministerstva práce a sociálních věcí. S jeho projednáváním se počítá od podzimu 2014, ale to se ještě může změnit. Podotýkám, že to, co nyní řeknu, není oficiální stanovisko „Vědecké rady pro sociální práci ministra práce a sociálních věcí“, které jsem se stal předsedou. Uvedenu svůj osobní názor.

Co je podle mě na projednávání zákona zajímavé, je diskuse, která se otevřela od začátku tohoto roku. Kdyby zákon nepřinesl nic jiného, fakt, že sociální pracovníci začali mezi sebou diskutovat o otázkách svého oboru, považuji za novinku a dar Nebes zprostředkovaný iniciátory zákona. Pokud by zákon spatřil světlo světa, mohl by vzniknout prostor či platforma pro další diskusi mezi sociálními pracovníky. Mohlo by se stát, že by se spolu opravdu bavili, a zaměřili se např. na otázky, které by mohly zajímat jejich klienty.

Velká část sociálních pracovníků je proti zákonu. Nejde vlastně o diskusi, pro komunikaci sociálních pracovníků o zákoně je často typická snaha zablokovat (někdy domnělého) protivníka. Snahy o vyjednání dohody či kompromisu jsem zatím příliš nezaznamenal. Účastníci diskuse si vyměňují stanoviska, která se týkají otázky, jak může zákon poškodit sociální pracovníky nebo čím jim může prospět. Velmi málo, prakticky vůbec, se nediskutuje o otázce, co může zákon přinést lidem, kteří potřebují pomoc s interakcemi, které nezvládají (např. s věřiteli a exekutory, kteří je vhánějí do léček a pronásledují, nebo učiteli dětí, lékaři nebo úředníky, kteří „mají vždy pravdu“ a nerespektují jejich pohled na věc atp.). Zejména se nediskutuje o otázce, jak by mohl a měl zákon prospět potenciálním klientům, lidem, kterým by zprostředkování problémových interakcí sice pomohlo, ale nikdo jim je dosud nenabídl. Pokud má, podle mě, zákon opravdu přinést něco nového, pak podpořit širší dostupnost zprostředkovatelské pomoci sociálních pracovníků potenciálním, dosud neosloveným klientům.

V duchu tématu čísla časopisu – SP lze samozřejmě vnímat také jako „lidsko-právní profesi“. Co si však s tímto termínem počít, aby se nestal jen simulakrem?

Vaše třetí otázka má podle mě dvě stránky. Lze říci, že pokud kdokoli cokoli dělá pro obhajobu lidských práv, není to ještě sociální pracovník. Důležité je zaměření na výše zmíněné problémové interakce. Pokud někdo někomu upírá jeho lidská práva, mohu jako sociální pracovník pomoci, aby obě strany interakce modifikovaly své jednání, přičemž platí, že hranice mezi občanským aktivismem a sociální prací je právě v této otázce velmi neostrá. Můžeme si to ilustrovat např. situací gayů a leseb. Členové této skupiny se v české společnosti dokázali domoci svých lidských práv, aniž by se přitom příliš angažovali sociální pracovníci. Ti pochoptitelně nemusejí být u všeho. Ale jsou situace – a není jich málo málo –, které si působení sociálních pracovníků přímo žádají. Jsou totiž jedinci i skupiny, kteří a které se nedovedou domoci toho, aby je druhá strana interakce začala v otázkách lidských práv brát vážně, změnila své chování, a otevřela se tak cesta ke vzájemnému přizpůsobování. Tito lidé se pak nedokážou domoci svých práv sami. Nejlépe příklad: Domnívám se, že veřejnost akceptuje lékaře, dokud neudělal zjevnou chybu, jako neomylného. Pacient v nemocnici je tudíž jednostranně uplatňovanou autoritou lékařů, kterou potvrzuje pohled veřejnosti, nucen se lékařům přizpůsobovat, a to i v případě, že jejich rozhodování omezuje lidská práva pacientů. Budu-li trochu osobnější, mám diabetes melitus (cukrovku). Po operaci lékař nařídil, aby mně infuzí dodávali do krve glukózu. Na má opakovaná upozornění, že jsem měřením zjistil, že mám příliš vysokou hladinu cukru v krvi, reagoval lékař výrokem, „že moje měření není relevantní“. Když už jsem měl cukr hodně vysoký a bylo mně špatně, odstranil jsem infuzi sám. Do rána se mně ulevilo. V podobných situacích, kdy např. lékař (nebo učitel či úředník) s naprostou samozřejmostí nerespektuje pohled pacienta (žáka, jeho rodičů, či občana) na věc, by mohl být sociální pracovník prostředníkem, který by mohl s autoritami vyjednávat, a pomoci tak změnit jak jejich přístup, tak schopnost svých klientů jednat s autoritami rovnocenně. Právník může soudní cestou pomoci pacientovi, aby se v jeho případě domohl zákonem uznaného práva. Sociální pracovník může realizaci lidských práv pomoci tím, že opakovaným působením na ty, kdo lidem jejich práva (někdy nevědomky) upírají, i na ty, kdo se jim (někdy z donucení) podvolují, iniciuje změnu pravidel jejich vzájemné komunikace.

Věc má podle mě i druhou stránku. Jak jsem řekl výše, pokud se koncept lidských práv aplikuje, je sociální práci užitečný při odhalování interakcí, o něž by mělo jít sociálním pracovníkům, na rozdíl od jiných, především. Pokud bychom však chápali SP právě a pouze jako „lidskoprávní profesi“, mohlo by to způsobit, že by sociální pracovníci některé případy, ve

kterých lidé nezvládají interakce se svým sociálním prostředím, nechali stranou, a nedostáli by proto svému poslání. Lidská práva jsou sice obecně vymezena příslušnými mezinárodně uznávanými dokumenty, jsou v nich však vymezena obecně. Jejich obecná označení jsou pak v různých zemích, regionech, subkulturách různých společenských skupin či vrstev vnímána a interpretována specifickými způsoby. Např. se zdá být jasné, že děti mají právo na rodiče, přinejmenším na kontakt s nimi, ale nejen to. Médii byl nedávno zveřejněn případ soudánské křesťanky, která byla odsouzena nejprve za „smilstvo“ se svým křesťanským manželem, protože s ním měla děti, a následně k trestu smrti za údajnou konverzi ke křesťanství. Evropští křesťané okamžitě rozpoznali, že je ohroženo právo dětí odsouzené na plnohodnotný kontakt s matkou. Je ovšem pravděpodobné, že mnozí soudánští muslimové si něčeho, co by se podobalo porušení lidských práv, nevšimli. Pokud by sociální práce byla chápána výhradně jako „ochrana lidských práv“, odsouzená by z perspektivy evropského křesťana byla zjevně potenciální klientkou sociálních pracovníků, muslimští sociální pracovníci v Súdánu by však takto dost možná neuvažovali. Podobá situace nastane v České republice, pokud chce žena s kariérou někdejší uživatelky drog dostat zpět do své péče dítě. Pokud by to sociální pracovníci nedoporučili a soud by zamítl její žádost, velkou část občanů by pravděpodobně nenapadlo, že bylo porušeno právo dítěte na plnohodnotný kontakt s matkou. Pokud by takto uvažovali místně příslušní sociální pracovníci, což nelze vyloučit, a pokud by za těchto okolností byla sociální práce chápána výhradně jako „ochrana lidských práv“, sociální pracovníci by matku, která usiluje o svěření vlastního dítěte do péče, nepovažovali za svého klienta.

Proto si myslím, že je možné a vhodné považovat lidi, jejichž lidská práva jsou omezována v důsledku problémového průběhu jejich interakcí s někým ve společnosti, za klienty sociální práce. Současně ale doporučuji, aby se klienty sociálních pracovníků stávali lidé, kteří si sami nedokážou poradit s interakcemi, které nezvládají, i když si lidé a autority kolem nich nemyslí, že jsou porušována jejich lidská práva.

otázky kladl
Tomáš Veber